

Czy każdy chce uwić sobie gniazdko?

MAGDALENA ZADRĄG
wolontariuszka OTOP

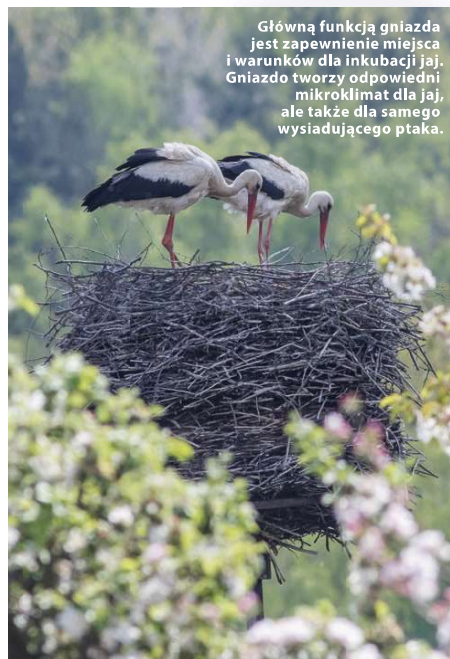
Ptaki składają jaja, gdy znajdują się w nich jeszcze bardzo małe zarodki. Jaja ptasie, w przeciwieństwie do jaj wielu innych zwierząt, potrzebują opieki – przede wszystkim muszą mieć zapewnioną odpowiednią temperaturę, by zarodek mógł się prawidłowo rozwijać. Jest to jeden z powodów, dla których większość ptaków buduje gniazda. Do czego jeszcze mogą służyć gniazda? Jakie są ich rodzaje? Jak są budowane?

Gniazdo jest konstrukcją zbudowaną lub zaadaptowaną przez ptaka, która służy do złożenia jaj oraz ich inkubacji. To bardzo prosta definicja, którą da się określić wiele konstrukcji, o różnych kształtach, zbudowanych z różnych materiałów. Gniazda ptaków można podzielić na te budowane przez nie (czy to wykuvane w drewnie, wygrzebywane w ziemi, czy wite z jakiegoś materiału) oraz na takie, które zostały przejęte od innych ptaków.

Jak wspomniałam, główną funkcją gniazda jest zapewnienie miejsca i warunków dla inkubacji jaj. Innymi słowy gniazdo tworzy odpowiedni mikroklimat dla jaj, ale także i dla samego wysiadującego ptaka. Spełnia też funkcję zabezpieczenia lęgu przed drapieżnikami – pozwala ukryć jaja, a także wysiadującego je ptaka. Ponadto gniazdo może przydać się także po wykuciu piskląt, chociaż dzieje się tak tylko u niektórych gatunków ptaków. Tzw. gniazdowiki, czyli pisklęta wykluwujące się z zamkniętymi oczami, bez pełnego upierzenia i bez zdolności do chodzenia lub pływania, pozostają w gnieździe jeszcze kilka tygodni po wykuciu. Dzięki temu są chronione przed drapieżnikami i mogą być nadal ogrzewane przez rodziców.

Zróżnicowanie gniazd

Struktura gniazda jest dość charakterystyczna dla danego gatunku ptaka, chociaż często można zaobserwować

Główną funkcją gniazda jest zapewnienie miejsca i warunków dla inkubacji jaj. Gniazdo tworzy odpowiedni mikroklimat dla jaj, ale także dla samego wysiadującego ptaka.

Bożena Bożyńska, Fot. Tomasz Wlk

pewne zróżnicowanie w obrębie jednego gatunku. Dotyczy ono zwykle grubości ścian, materiałów użytych do budowy lub wyściółki. Tak jest np. u kosa *Turdus merula*, modraszki *Cyanistes caeruleus* oraz bogatki *Parus major* – u wszystkich tych gatunków im chłodniejszy klimat na obszarze ich występowania, tym grubsze są ściany ich gniazd. Podobnie w przypadku miodojadów żółtocielnych *Lichenostomus melanops* obserwuje się, że im później w sezonie lęgowym zbudowane jest gniazdo, tym jest mniejsze, a jego ściany cieńsze, co można interpretować jako dostosowanie gniazd do temperatury otoczenia.

Zróżnicowanie gniazd w obrębie gatunku może dotyczyć także kształtu – u około 60 gatunków ptaków stwierdzono, że różne osobniki mogą budować gniazda zarówno otwarte, jak i zamknięte, np. z daszkami.

Dziuple i norki

Dziuple lęgowe najczęściej kojarzą nam się z tymi wykuvanymi np. przez dzięcioły w drzewach. Odpowiedniki dziupli – norki – są natomiast wykopywane w ziemi, np. w stromych brzegach rzek czy innych skarpach, jak w przypadku zimorodków *Alcedo atthis*, zołn *Merops apiaster* czy brzegówek *Riparia riparia*. Niektóre papugowate i zimorodki z kolei wykuvają swoje dziuple w kopcach termitów. Ptaki te najczęściej po wykuciu dziupli oblepiają jej ściany, tak by odciąć samo gniazdo od reszty termitery. Znane są także gatunki ptaków budujące dziu-

Wyjątkową konstrukcją są gniazda remiza, który buduje gniazdo wiszące, zwykle zamknięte od góry i posiadające wyjście w postaci kominka.

Fotograf: Fot. Dariusz Kowalski www.zdanykowski.pl

ple w nadrzewnych gniazdach mrówek (jak dzięcioł rdzawy *Micropternus brachyurus* z Azji Południowo-Wschodniej) lub gniazdach os (jak trogon fioletoogłowy *Trogon violaceus* z Ameryki Południowej).

Dziuple mogą przyjmować bardzo różne kształty – mogą być podłużnymi szczelinami, nieregularnymi otworami lub też komorami z otworem o różnych wymiarach i kształtach. Do komory gniazdowej może także prowadzić różnie zbudowany przedsionek. Niektóre gatunki niczym nie wyszczelają swoich dziupli, a inne – budują w komorach gniazdowych gniazdo.

Skrajnym przykładem są dzioborożce, które wejście do dziupli zatykają gliną, zamykając w niej samicę wysiadującą jaja, a później wychowującą pisklęta. Pozostawiony zostaje tylko bardzo niewielki otwór, przez który samiec dokarmia samicę, a później także pisklęta. Samica spędza zamurowana w dziupli od 1,5 do 2 miesięcy.

Gniazda plecione

Bardzo ogólnie można je podzielić na otwarte (w kształcie czarki) i zamknięte (z daszkiem, w kształcie kuli lub innych zamkniętych struktur). Gniazda plecione z różnego rodzaju materiałów – od gałązek, patyków przez fragmenty liści i traw, a nawet włosy czy pióra innych zwierząt.

W obecnych czasach coraz częściej zwierzęta wplatają w swoje gniazda także inne materiały, pochodzenia antropogenicznego. Mogą to być np. plastikowe czy naturalne

Opuszczone dziuple dzięciołów są często wykorzystywane przez inne gatunki ptaków jako miejsca lęgowe.

Dzięcioł czarny, Fot. Dariusz Kowalski www.zdanykowski.pl

Warto pamiętać, że zbyt długie przebywanie przy gnieździe, szczególnie jeśli są w nim jaja lub pisklęta, może być niebezpieczne dla jego mieszkańców. Bezpiecznie można przyjrzeć się gniazdu dopiero, gdy legi się zakończą.

Kwiatkiewicz / Fot. Tomasz M.

sznurki, fragmenty niedopalonych papierosów, plastikowe torebki, fragmenty bawełny czy innych tkanin. Z jednej strony takie dodatki mogą być pomocne, np. niedopalki papierosów mogą odstraszać pasożyty, prawdopodobnie też drapieżniki, a niektóre materiały – wzmocnić konstrukcję gniazda. Z drugiej – takie nienaturalne materiały (szczególnie te w jaskrawych kolorach) mogą zwiększać widoczność gniazda, zmieniać fizjologię piskląt albo prowadzić do bezpośrednich urazów (np. poprzez zapląkanie kawałków sznurków wokół kończyn czy polykanie sztucznych elementów).

Gniazda otwarte

Mają kształt czarki lub platformy z wgłębieniem, w której składane są jaja. Gniazda tego typu mogą być tworzone na gałęziach czy w ich rozwidleniach, na półkach skalnych, czy też na budynkach. Takie gniazda są bardzo częste w naszej strefie klimatycznej, można je obserwować u wielu pospolitych w Polsce gatunków, np. kosa *Turdus merula*, kapturki *Sylvia atricapilla* lub zięby *Fringilla coelebs*. Gniazdo tego gatunku często zakładane jest w rozwidleniach gałęzi drzew i krzewów. Czasem gniazda otwarte zakładane są pomiędzy gałęziami, nie są wówczas podparte od dołu, tylko na nich wiszą. Takie gniazdo jest charakterystyczne np. dla wilgi *Oriolus oriolus*.

Wprawne oko na podstawie wielu różnych cech jest w stanie rozróżnić gniazda poszczególnych gatunków ptaków. Można to zrobić, biorąc pod uwagę położenie gniazda, jego wielkość, materiał, z którego jest zaplecione, a także staranność, z jaką zostało wykonane. Przykładowo gołębie, np. grzywacze *Columba palumbus* czy sierpówki *Streptopelia decaocto*, kończą budowę gniazda na ułożeniu kilku niewielkich gałązek. Konstrukcja ta jest na tyle przewidywalna, że często można przez nią dostrzec jaja.

Gniazda otwarte mogą być budowane również na roślinności wodnej, tak że pływają i unoszą się na powierzchni zbiornika wodnego. Tak właśnie budują gniazda m.in. rybitwy czarne *Chlidonias niger*.

Gniazda zamknięte

Najczęściej mają kształt kulisty lub jajowaty. Przykładem takich gniazd mogą być te budowane przez różne gatunki świstunek. Znajdują się one zwykle blisko ziemi, a wejście jest z boku konstrukcji. Podobne, choć umieszczone znacznie wyżej, są także gniazda raniuszka *Aegithalos caudatus*. Ptak ten wije gniazda z drobnego materiału roślinnego, mchów oraz porostów. Wejście do gniazda znajduje się z boku, blisko szczytu. Wyjątkową konstrukcją są także gniazda remiza *Remiz pendulinus*. Ptak ten buduje gniazdo wiszące, zwykle zamknięte od góry i posia-

dające wyjście w postaci kominka. Gniazdo remiza także składa się z drobnego materiału roślinnego.

Istnieją również gatunki ptaków, które lepia swoje gniazda z błota, gliny czy mułu. Z naszych polskich gatunków robi tak oknówka *Delichon urbicum*. Jej gniazda są zwykle budowane tuż pod zadaszeniem – dachem, półką skalną, parapetem. Powstają z błota i śliny ptaków.

Dołki gniazdowe

Istnieje także duża grupa ptaków, która nie buduje właściwych gniazd, tylko składa jaja bezpośrednio w dołku wygrzebanym w ziemi. Niektóre z nich wyścielają te dołki niewielką ilością materiału roślinnego. W ten sposób robią ptaki siewkowe, w tym czajki, krwawodzioby, rycyki czy kszyki. Ptaki te są zagniazdownikami, czyli ich pisklęta opuszczają gniazdo niedługo po wykluciu. Tym samym nie ma potrzeby, by gniazdo było wytrzymałe i mogło pomieścić pisklęta.

Bardziej zaskakujące jest, że podobne gniazda zakładają także lelki *Caprimulgus europaeus*, które są typowymi gniazdownikami, a ich pisklęta pozostają w gnieździe nawet do trzech tygodni od wyklucia. Co ciekawe, lelki, jeśli są niepokojone, mogą przenosić w dziobie jaja na etapie inkubacji.

Skrzynki lęgowe

W naszych lasach coraz mniej jest drzew, w których możliwe jest wykuwanie dziupli, dlatego też często dostępność miejsc gniazdowych może być czynnikiem limitującym dla populacji niektórych dziuplaków. W Europie Zachodniej wykazano, że jeśli w przekształconych, gospodarczo użytkowanych lasach powiesi się skrzynki gniazdowe, może to w przypadku niektórych gatunków ptaków lęgnących się w dziuplach spowodować wzrost liczebności populacji. Bardzo szybko rośnie w takich przypadkach liczba gniazd w poszczególnych lokalizacjach, co pokazuje, że istnieje pewna frakcja ptaków, które nie wyprowadzały lęgów ze względu na brak dostępności odpowiednich dziupli.

Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków wieszka takie budki, np. w ramach projektu ochrony kraski *Coracias garrulus*. Ten piękny ptak, występujący w coraz mniejszej liczbie lokalizacji oraz w coraz mniejszej liczbie par w Polsce, chętnie korzysta ze skrzynek gniazdowych. W krajoznawstwie, w jakim kraska występuje, stare drzewa, w których mogą się znajdować dziuple, często są usuwane, przez co dostępność naturalnych miejsc lęgowych jest znacznie ograniczona.

Chociaż skrzynki lęgowe dostarczają ptakom dodatkowych miejsc gniazdowych, pamiętajmy, że ich stosowanie wiąże się również z pewnymi wyzwaniami. Skrzynki lęgowe są mniej trwałe niż dziuple, wykazano, że drapieżnictwo w budkach jest z reguły znacznie wyższe niż w dziuplach, a mikroklimat gniazda jest bardziej zmienny, co może powodować zwiększoną śmiertelność piskląt w okresach ekstremalnych warunków pogodowych. Zawsze więc podstawowym elementem dbania o populacje dziuplaków powinna być ochrona ich naturalnych miejsc gniazdowa-

nia, w szczególności starych, zamierających, wielkogabarytowych drzew.

Ptaki bez gniazd?

Istnieją oczywiście także wyjątki od reguły mówiącej, że ptaki posiadają gniazda. Pingwiny cesarskie *Aptenodytes forsteri* oraz pingwiny królewskie *A. patagonicus* przez cały okres inkubacji trzymają swoje jajo pomiędzy brzuchem i stopą lub skokiem, przykrywając je faldem skóry. Ptaki te są w stanie przemieszczać się z jajem, są także w stanie przekazać jajo drugiemu osobnikowi do dalszej inkubacji.

Drugim przykładem ptaków niebudujących gniazd są pasożyty gniazdowe, np. kukulka zwyczajna *Cuculus canorus*. Ptak ten wyszukuje gniazda innych gatunków i składa do nich swoje jaja. Jego pisklęta korzystają więc z gniazd, mimo że dorosłe osobniki ani ich nie budują, ani nie wysiadują w nich jaj.

Ciekawy sposób inkubacji jaj stosują także nogale (*Megapodidae*), które składają jaja w kopcach i przykrywają je fermentującymi roślinami. W procesie fermentacji wydziela się ciepło, które ogrzewa jaja.

Poznanie gatunku po gnieździe

Gniazda ptaków są bardzo różnorodne i bardzo często już po samym gnieździe możliwe jest rozpoznanie gatunku właściciela. Jeśli do tego doda się charakterystyczną kolorystykę, kształt i wielkość jaj, zagadka staje się jeszcze łatwiejsza. Istnieje wiele przewodników do oznaczania gatunków na podstawie gniazd.

Spacerując po łąkach, lasach, pastwiskach czy nad rzekami, pamiętajmy jednak, że zbyt długie przebywanie przy gnieździe, szczególnie jeśli są w nim jaja lub pisklęta, może być niebezpieczne dla jego mieszkańców. Gdy będziemy się znajdować zbyt długo przy gnieździe, rodzice nie będą mogli dalej wysiadywać jaj, chronić ich przed wyziębieniem lub przegrzaniem, nie będą mogli karmić piskląt, ogrzewać ich w zimne dni lub chronić przed drapieżnikami.

Bezpiecznie można przyjrzeć się gniazdu dopiero, gdy legi się zakończą. Wówczas, by określić gatunek, do którego ono należy, warto zapamiętać jak najwięcej szczegółów: wielkość, położenie, materiał, z którego jest zbudowane, materiał, z którego zbudowana jest wyściółka, grubość ścianek.

Literatura

Dyrce A., 2023. Biologia ptaków. Poznań, Wydawnictwo Sorus.

Jagiello Z., Reynolds S.J., Nagy J., Mainwaring M.C., Ibañez-Álamo J.D., 2023

Why do some bird species incorporate more anthropogenic materials into their nests than others? *Philosophical Transactions The Royal Society Publishing B* 378: 20220156. <https://doi.org/10.1098/rstb.2022.0156>

Perez D.M., Manica L.T., Medina I. 2023 Variation in nest-building behaviour in birds: a multi-species approach. *Philosophical Transactions The Royal Society Publishing B*, 378: 20220145. <https://doi.org/10.1098/rstb.2022.0145>